

**Національний університет «Чернігівський колегіум»
імені Т. Г. Шевченка**

Факультет дошкільної, початкової освіти і мистецтв
Кафедра дошкільної та початкової освіти

Кваліфікаційна робота
освітнього ступеня: «магістр»

на тему
**«ОРГАНІЗАЦІЯ ПРОЄКТНОГО НАВЧАННЯ
В УМОВАХ НУШ»**

Виконала:
студентка II курсу, 21 М групи
Спеціальності 013 «Початкова освіта»
Більська Анастасія Олександрівна

Науковий керівник:
к. пед. н., доцент Смолянко Юлія Миколаївна

Чернігів – 2022

Роботу подано до розгляду « ___ » __-_____ 2022 року.

Студентка _____
(підпис) (прізвище та ініціали)

Науковий керівник _____
(підпис) (прізвище та ініціали)

Кваліфікаційна робота розглянута на засіданні кафедри *дошкільної та початкової освіти*

протокол № _____ від « ___ » _____ 2022 р.

Студентка допускається до захисту даної роботи в екзаменаційній комісії.

Зав. кафедри _____ Ірина ТУРЧИНА
(підпис) (прізвище та ініціали)

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ	4
ВСТУП	6
Розділ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ОРГАНІЗАЦІЇ ПРОЄКТНОГО НАВЧАННЯ В УМОВАХ НУШ.....	11
1.1 Сутність поняття «проєктне навчання», його типи, етапи та принципи.....	11
1.2 Особливості організації проєктного навчання в умовах НУШ.....	21
Висновки до першого розділу.....	29
Розділ 2. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОЄКТНОГО НАВЧАННЯ В НУШ.....	30
2.1 Стан проєктного навчання у практиці початкової школи.....	30
2.2 Зміст і результати експериментального дослідження проєктного навчання учнів НУШ.....	35
2.3 Методичні рекомендації для успішної реалізації проєктного навчання в НУШ.....	40
Висновки до другого розділу.....	53
ВИСНОВКИ	55
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	58
ДОДАТКИ	63

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

ЗЗСО – заклад загальної середньої освіти;

ЗВО – заклад вищої освіти;

ЕГ – експериментальна група;

КГ – контрольна група;

МОН України – Міністерство освіти і науки України;

ОС – освітній ступінь;

ЗУН – знання, уміння, навички;

ОПП – освітньо-професійна програма;

ЯДС – курс «Я досліджую світ»

АНОТАЦІЯ

Більська А.О. Організація проєктного навчання в умовах НУШ. Спеціальність 013 «Початкова освіта». Національний університет «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка. 2022. с. 64

У роботі обґрунтовано переваги проєктного навчання та доведено необхідність активнішого використання проєктів в НУШ. Розкрито сутність поняття «проєктне навчання», проаналізовано його типи, етапи, принципи та особливості організації в початковій школі. Експериментально підтверджено ефективність використання проєктного навчання в початковій школі. Розроблено методичні рекомендації для вдалої організації проєктного навчання в умовах НУШ.

Ключові слова: проєктне навчання, співпраця, НУШ, молодший шкільний вік, організація проєктного навчання.

ANNOTATION

Bilska A.O. The organization of project learning in the conditions of New Ukrainian School. Specialty 013 "Elementary education". Chernihiv Collegium National University named after T. G. Shevchenko. 2022. p. 64

The work substantiates the advantages of project-based learning and proves the need for more active use of projects at New Ukrainian School. The essence of the concept of "project learning" is revealed, its types, stages, principles and peculiarities of organization in elementary school are analyzed. The effectiveness of using project-based learning in primary school has been experimentally confirmed. Methodological recommendations have been developed for the successful organization of project-based learning in the conditions of the NUS.

Key words: project learning, cooperation, NUS, primary school age, organization of project learning.

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Об'єктивною потребою й орієнтиром сьогодення є створення умов для якісної підготовки дітей початкової школи. Традиційна модель пасивного навчання та відтворення отриманих знань не є максимально ефективною для життя та діяльності в сучасному світі. Вирішення складних життєвих завдань вимагає від учні оволодіти як основними освітніми навичками (читання, письмо та математика), так і навичками ХХІ століття (командна робота, вирішення проблем, збір досліджень, управління часом, синтез інформації, використання сучасних інструментів). Завдяки такому поєднанню навичок учні стають керівниками та менеджерами свого навчального процесу під керівництвом та наставництвом сучасного вчителя.

Ці навички включають в себе особисту та соціальну відповідальність; планування, критичне мислення, міркування та креативність; комунікативні навички; візуалізація та прийняття важливих рішень; знати, як і коли використовувати ту чи іншу технологію, і вибрати найбільш відповідний інструмент для виконання завдання. Тому, враховуючи дані виклики сучасності необхідно звернути увагу на використання в освітньому процесі «методу проєктів».

Питання виникнення методу проєктів у педагогіці досліджувалось в працях як вітчизняних, так і зарубіжних вчених, які досить неоднозначно трактують питання виникнення методу, його засновників та періоди розвитку. Зокрема, аналіз наукових джерел засвідчує, що проблему організації проєктного навчання досліджено в різних аспектах: трудове навчання (Є. Полат, Н. Пахомова, К. Вудворт, Н. Крупська, С. Шацький); професійне навчання (Н. Ерганова, Г. Рогова), диференційоване навчання (Н. Гузій, Є. Юніна, І. Унт), особистісно орієнтоване навчання (І. Якиманська), кооперативна педагогіка (В. Шаталова, В. Сухомлинський,

І. Волков, Л. Виготського), дослідженням історії методу проектів займалися І. Ворончихіна, М. Нолл, В. Штернберг та ін.

Значні можливості для оволодіння дослідницькими й організаційними вміннями та навичками надає проектування, оскільки проектна діяльність у освітньому процесі загальноосвітнього навчального закладу дозволяє отримувати глибокі знання, формувати практичні вміння та навички.

Водночас у практиці вищої школи наявна низка суперечностей, яку потрібно розв'язати, як-от між:

– освітніми вимогами щодо підготовки учнів початкової школи й відсутністю науково обґрунтованих педагогічних умов щодо організації проектної діяльності в умовах закладу освіти;

– необхідністю організації проектної діяльності в закладах загальної середньої освіти та відсутністю теоретико-методологічного обґрунтування й науково-методичного забезпечення.

Ураховуючи соціальну й науково-практичну значимість та актуальність окресленої проблеми, її недостатню теоретичну розробленість і нагальну необхідність розв'язати виявлені суперечності обумовили вибір теми дослідження: **«Організації проектного навчання в умовах НУШ»**.

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати та експериментально перевірити педагогічні умови організації проектного навчання в умовах НУШ.

Об'єкт дослідження – освітній процес в умовах Нової української школи.

Предмет дослідження – формування пізнавальних інтересів та дослідницьких умінь у молодших школярів засобами проектної діяльності.

Відповідно до об'єкта, предмета та мети визначено основні **завдання дослідження**:

1. Проаналізувати сучасний стан дослідження проблеми проектного навчання в умовах НУШ в педагогічній теорії та практиці.

2. Обґрунтувати, розробити та експериментально перевірити педагогічні умови організації проєктного навчання в умовах НУШ.

3. Підготувати й упровадити в освітню практику початкової школи інформаційно-методичні ресурси щодо проєктного навчання в умовах НУШ.

4. Сформуванати методичні поради для вчителів ЗЗСО щодо вдалої організації проєктного навчання у початковій школі.

Для досягнення мети і вирішення завдань застосовані такі **методи дослідження**:

теоретичні – теоретичний аналіз й узагальнення психолого-педагогічної, навчально-методичної та фахової літератури з проблеми дослідження; аналіз, систематизація, синтез, узагальнення інформації з різних джерел для вивчення сучасного стану дослідження проблеми в педагогічній теорії та практиці;

емпіричні – діагностичні (анкетування, тестування, бесіда, діалог, дискусія) для визначення особливостей формування пізнавального інтересу у молодших школярів засобами проєктної діяльності та з'ясування рівня її сформованості; обсерваційні (педагогічне спостереження, ситуаційні вправи, ігрові форми, кейс-метод, проєктна діяльність, тощо) для реалізації завдань педагогічного експериментального дослідження; перевірки ефективності обраного змісту, форм і методів формування пізнавального інтересу у молодших школярів засобами проєктної діяльності;

математичної статистики – для встановлення статистичної значущості результатів дослідження, їхньої кількісно-якісної інтерпретації.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що:

– *запропоновано*: методика проєктного навчання молодших школярів в умовах НУШ;

– *уточнено*: понятійно-категоріальний апарат («проєктне навчання»);

– досліджено особливості проєктного навчання молодших школярів в умовах НУШ, аналіз ролі вчителя під час організації проєктного навчання в початковій школі .

Практичне значення одержаних результатів визначається тим, що визначено форми (колективна та індивідуальна діяльність), підходи (вербальне та невербальне спілкування) та особливості організації проєктного навчання серед молодших школярів в умовах НУШ; розроблено методичні рекомендації для вчителів щодо організації проєктного навчання учнів в НУШ.

Експериментальна база дослідження. Дослідницько-експериментальна робота виконувалася на базі ЗОШ І №25 м. Чернігова. Експериментальним дослідженням було охоплено 30 учнів 3-В класу початкової школи.

Апробація результатів дослідження. Основні положення і результати дослідження було представлено у доповідях і повідомленнях на наукових та науково-практичних конференціях різного рівня, серед яких:

– XV Всеукраїнська наукова конференція студентів та молодих науковців (Умань, 25 травня 2022 р.).

Основні положення й результати дослідження систематично обговорювали на студентських всеукраїнських та міжнародних конференціях; засіданнях методичного об'єднання «Метод проєктів – ефективна технологія навчання», «Проєктна діяльність як ефективний засіб пізнавального розвитку молодших школяріву» в освітньому процесі НУШ.

Публікації. Результати дослідження висвітлено у двох публікаціях автора, зокрема: одна публікація у збірнику матеріалів всеукраїнської наукової конференції студентів та молодих науковців (м. Умань, 25 травня 2022 р.).

Більська А.О. Організація проєктного навчання в НУШ. НАУКА. ОСВІТА. МОЛОДЬ: матеріали XV Всеукр. наук. конф. студентів та молодих

науковців (Умань, 25 травня 2022 р.) : у 2-х ч. / за ред. О. І. Безлюдного.
Умань : Візаві, 2022. Ч. 1. 238 с.

Структура та обсяг дослідження. Робота складається з переліку умовних позначень, вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел (60 найменувань), 2 додатки на 2 сторінках. Загальний обсяг дослідження становить 64 сторінки, з них основного тексту – 57 сторінок.

Розділ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ОРГАНІЗАЦІЇ ПРОЄКТНОГО НАВЧАННЯ В УМОВАХ НУШ

1.1. Сутність поняття «проектне навчання», його типи, етапи та принципи

Низка сучасних досліджень у ХХІ ст. дозволила розширити наше розуміння того, як ми навчаємося, як ми розвиваємо свій досвід і як ми починаємо мислити на більш високому рівні. Різні сфери цього дослідження дали нам змогу зрозуміти, які умови створюють найкраще освітнє середовище. Зокрема, культура, соціальне середовище та спосіб організації освітнього процесу відіграють важливу роль у формуванні досвіду молодшого школяра. Ці ідеї допомагають пояснити необхідність використання «методу проєктів» у навчальній діяльності.

Коли школа використовує проєктний підхід в освітній діяльності, учні отримують можливість брати участь у вирішенні поставлених проблем у реальному часі. Наприклад, замість того, щоб вивчати минуле нашої країни за підручником, учні стають істориками, створюючи документальний фільм про подію, яка змінила їхню націю. Таким чином, проєктне навчання набирає обертів, оскільки це дуже ефективний і актуальний підхід до викладання та навчання.

Історія проєктного навчання сягає глибокої давнини. Так деякі основоположні погляди «методу проєктів» були сформовані в поглядах Конфуція і Аристотеля, які були ранніми прихильниками навчання на практиці. Але основна ідея проєктного навчання сягає корінням у педагогіку реформ, яка розвивалася в другій половині ХІХ століття як педагогічний підхід, орієнтований на учня. «Метод проєктів» був розроблений на основі ідей Джона Дьюї (1859-1952) та Вільяма Х. Кілпатріка (1871-1965)[60, с.323].

Для Вільяма Кілпатріка основою методу проєктів є можливість для учнів займатися діяльністю, яка їх цікавить. Педагог був переконаний, що учням необхідно реалізовувати та висловлювати власні ідеї, для щоб отримати нові знання, необхідні навички та риси характеру, що сприяють життю в умовах демократії.

За Дьюї, проєктний підхід втілює демократію як форму правління, але також як форму «спільного життя» зі спільними цінностями та досвідом. Дослідник визначив окрему дитину як активну істоту, яка набуває життєво важливих знань, навичок і звичок через взаємодію з соціальним і природним середовищем. Відповідно, зміст навчання слід передавати через життя так, як воно прожито. У цьому контексті вона підкреслює важливість демократії як участі. Ключова ідея цього прогресивного підходу – обговорювати та вирішувати проблеми, залучаючи якомога більше людей. Як зазначив Дьюї, «Освіта – це не підготовка до життя; освіта – це саме життя» [10, с.6].

Ідеї Кілпатріка та Дьюї набули широкого поширення серед вчителів під час руху за реформування освіти та після цього. Однак з тих пір продовжився подальший розвиток даного методу. Однак основна мета, як зазначив Нолл: «загалом розглядається як засіб, за допомогою якого учні можуть розвивати незалежність та відповідальність та практикувати соціальну та демократичну поведінку».

У обґрунтуванні «методу проєктів» варто згадати ще двох викладачів, чії ідеї є суттєвими для розуміння проєктного навчання.

Перший – Селестен Френе (1866 – 1966), другий – Данило Дольчі (1924 – 1997). Відновлення навчання на основі проєктів як освітньої практики означає охоплення практичним навчанням, за якого учні ростуть за допомогою цього навчання. Як освітній реформатор, Френе представив ідею «шкільної друкарні», що давала учням можливість досліджувати власний соціальний світ, досліджуючи теми, пишучи статті та публікуючи їх у шкільних газетах [19].

Данило Дольчі розглядає подібний підхід до навчання, при якому учні вчаться розпізнавати власні ідеї, навчаються та відкривають щось нове. Також дослідженням методу проєктів займався професор С. Коллінгс. Йому вдалося обґрунтувати класифікацію проєктів, в своїй праці «Досвід роботи американської школи з методу проєктів» дає узагальнюючий огляд досвіду викладання за методом проєктів у школі протягом чотирьох років.

У зв'язку з ліквідацією старої системи освіти та її розбудова на нових засадах, був запропонований принципово новий підхід до визначення основ змісту шкільної освіти, створені програми, побудовані на нових методичних засадах, введена студійна система навчання.

Тому, на початку 20-х років ХХ ст. в Україну прийшов метод проєктів як результат дидактичних пошуків ряду експериментальних шкіл щодо активізації навчальної роботи, зв'язку навчання з життям і виробництвом, здійснення трудового виховання учнів. Наприкінці 80-х років відлуння проєктної системи спостерігається в технології колективних творчих вправ. З середини 90-х років метод проєктів знову починає привертати до себе увагу педагогів українських шкіл.

На даний час немає точного визначення терміну «метод проєктів». У літературі «метод проєктів» розглядається як метод, який підвищує внутрішню мотивацію, розвиває незалежне мислення, передає знання на практиці, розвиває демократичні цінності та поведінку, формує впевненість у собі та тренує соціальну відповідальність.

Роль вчителів в даній методиці полягає в тому, що вони «провідники», і вони не діють як авторитарні особи. Це істотна відмінність від традиційного навчання, в якому вчителі знаходяться в центрі освітньої діяльності. Метод проєктів визначається як «підхід до навчання, орієнтований на учнів і підтримується вчителем, коли учні отримують знання за допомогою розв'язку питань, які виникають у них».

Поряд із перспективою, орієнтованою на учня, вивчення проблем і проблем реального світу на основі «головного питання» є основним елементом методу проєктів. Крім того, він описується як активний стиль навчання, що є «специфічним типом навчання на основі запитів, у якому контекст навчання надається за допомогою справжніх питань і проблем у реальному світі» .

Проєктне навчання – це орієнтована на учня педагогіка, яка передбачає динамічний підхід до класу, де учні, як вважають, отримують глибші знання шляхом активного дослідження проблем і питань реального світу. Здобувачі освіти дізнаються про предмет, працюючи протягом тривалого періоду часу, щоб досліджувати та відповідати на складне запитання, завдання чи проблему. Це активний, дослідницький стиль навчання.

На думку Е. Полата, метод проєктів є способом досягнення дидактичної мети і виступає як сукупність операцій з оволодіння певною сферою практичних чи теоретичних знань, тим чи іншим видом діяльності[48, с.35]. Слід зазначити, що продуктивність взаємодії учасників навчально-виховного процесу пов'язана з його творчим характером, центральним чинником якого є система форм співпраці вчителя та учнів, що забезпечує створення спільних цінностей, цілі, способи досягнення результатів і формування саморегуляції індивідуальної діяльності.

У дослідженнях Т. Башинської, Л. Ботко, Т. Волковської, О. Копернік, О. Пехоти, С. Сісоевої, З. Таран та ін. зазначається, що метод проєктів виступає як засіб здійснення особистісно-орієнтованої взаємодії, спрямованої на особистісне спілкування; на розуміння вчителем внутрішнього світу учнів; створює умови для розвитку мотивації у творчій навчальній діяльності; стимулює бажання зрозуміти ставлення та погляди іншого [4, с.23].

Вчені Л. Бодько, Т. Волковська, С. Генкал, Г. Дяцько, О. Яремко вважають, що метод проєктів слід розглядати як комплексний навчальний метод, який дозволяє індивідуалізувати навчально-виховний процес, що дає

можливість розкрити творчі здібності у плануванні, організація та контроль його діяльності.

Метод проектів – це постійний акт одночасного вивчення різних предметів. Це досягається шляхом навчання учнів визначати через дослідження проблему реального світу (від локального до глобального), розробляти рішення з використанням доказів на підтримку твердження та представляти рішення за допомогою мультимедійного підходу, заснованого на інструментах ХХІ ст.

Діти демонструють, чого вони навчаються, подорожуючи навчальними станціями, взаємодіючи з навчальними предметами, співпрацюючи один з одним і оцінюючи себе та один одного. Щоб продемонструвати свої знання, вони не просто складають тест, а виготовляють певний продукт.

Слово «проект» запозичене з латини і походить від слова «projectus», що буквально означає «кинутий вперед». У сучасному розумінні проект – це намір, який буде реалізований у майбутньому. В. Кілпатрік розглядає термін «проект» як цілеспрямована діяльність, яка відбувається в соціальному середовищі [60, с.33]. Паркер трактує проект як одиницю діяльності, у якій учні відповідають за планування та завдання [7, с.59].

Існує велика кількість класифікацій проектів. Розглянемо детальніше ці класифікації. Так, наприклад, науковець Кілпатрік у своїх роботах визначає такі чотири типи проектів [60, с.56]:

1. Конструктивний проект

У цьому типі проектів виконуються практичні або фізичні завдання, такі як конструювання виробу, виготовлення моделі, копання колодязя і т.д..

2. Естетичний проект

Цінність учнів розвивається в цьому виді проекту через музичні програми, прикрашання чогось, оцінювання віршів тощо.

3. Проблемний проект

У цьому типі проєкту розвивається здатність до вирішення проблем студентів через їхній досвід. Він заснований на когнітивній сфері. Наприклад, як керувати банківським рахунком? або як відправити річ у віддаленому місці?

4. Проєкт буріння

Це для оволодіння навичками і знаннями учнів, що підвищує ефективність роботи та працездатність учнів. Наприклад, цей тип проєкту може бути використаний для навчання співу або плаванню.

За складністю науковці поділяють проєкти на прості та складні. У простих проєктах учні виконують лише одну роботу за раз. Вони також зосереджують роботу лише на одному предметі чи одній області. Це дає глибоку інформацію про проєкт в одному ракурсі. Учні отримують глибші й ширші знання про проблему.

У складних проєктах учні виконують більше однієї роботи одночасно, що зосереджені на роботі з різних тем і ракурсів. Тут учні отримують знання про роботу в різних видах діяльності та вимірах.

Широке застосування методу проєктів підтверджується величезною різноманітністю типів проєктів. Найбільш детальну типологію проєктів пропонує Є. Полат. Вона розробила кілька класифікацій проєктів за різними критеріями [48, с.142].

Поділ проєктів за критерієм змістовності включає монопроєкти (в рамках одного навчального предмета) та міждисциплінарні проєкти. За характером контактів проєкти можуть бути внутрішніми (регіональними) і міжнародними. Кількість учасників у проєкті також може варіюватися. В залежності від цього проєкти діляться на особистісні та групові (парні).

Найбільший інтерес представляє класифікація проєктів за домінуючим методом у ході роботи. Так Е. Полат розділяє дослідницькі, креативні, ігрові, інформаційні та практичні проєкти. Така різноманітність свідчить про

відносну універсальність проєктної методики в навчальному процесі та величезний педагогічний потенціал проєктної методики.

Розглянемо кожен з них детальніше:

- *Дослідницькі проєкти* вимагають продуманої структури, визначених завдань, встановлення актуальності предмета дослідження для всіх учасників, уточнення джерел інформації, продуманих методів і результатів. Структура дослідницьких проєктів повністю або частково відповідає структурі реального наукового дослідження.

- *Творчі проєкти* базуються на відповідному проєктуванні результатів. Як правило, вони не мають розгорнутої структури спільної діяльності учасників. Вона лише видима і починає розвиватися, підкоряючись прийнятій групі логіці спільної діяльності та інтересам учасників проєкту.

Ігрові проєкти. Структура ігрових проєктів також поки не визначена і залишається відкритою до кінця проєкту. Учасники мають певні ролі, які визначаються характером і змістом проєкту, специфікою розв'язуваної проблеми.

Інформаційні чи просвітницькі проєкти спрямовані на збір інформації про будь-яке явище, ознайомлення з цією інформацією учасників проєкту, її аналіз та узагальнення фактів, розрахованих на широку аудиторію.

Практично орієнтовані або прикладні проєкти характеризуються чіткою спрямованістю на результат, який обов'язково повинен бути орієнтований на соціальні інтереси самих учасників. Такий проєкт потребує продуманої структури, що включає діяльність кожного з учасників проєкту. Особливо важлива хороша організація та злагодженість дій кожного з учасників[48, с.145].

Для вдалої організації проєктного навчання, вчитель має керуватися основними **принципами проєктного навчання**.

1. Принцип цілеспрямованості

Проект має бути цілеспрямованим та мати головну мету. Мета повинна давати учням мотивацію, інакше це буде втратою часу та енергії.

2. Принцип корисності

Проект має бути корисним учням та суспільству. Це має бути певною цінністю для учнів

3. Принцип свободи

Учні мають бути вільними у виборі теми та виконання роботи відповідно до їх бажання, інтересів та можливостей. Учитель повинен бути лише «порадником».

4. Принцип діяльності

Проект – це цілеспрямована діяльність, тому в кінці проекту учні повинні отримати знання через свою діяльність. Це також вимога принципу навчання на практиці.

5. Принцип реальності

Проект має бути реальним і пов'язаним із життєвою ситуацією учнів та суспільства. Тільки тоді вони змогли б завершити проект природно і реально. Уявні проблеми не повинні розглядатися в проекті.

6. Принцип суспільного розвитку

Хороший проект зосереджує потреби суспільства, соціальний розвиток та корисність для суспільства. Один проект вирішує проблему тисяч людей чи суспільства.

7. Принцип планування

Учні заздалегідь планують проект. Вони знаходять рішення для – Як? Коли? Що? куди? Чому? Отже, хороший проект розвиває здатність до вирішення проблем і попереднє планування виконання.

8. Глибока інтеграція із змістом предмету

Проекти повинні мати глибоку інтеграцію з змістом предмету і бути вкорінені в основну тему та напрямок, сприяти поглибленню та формуванню знань учнів із важливих тем.

9. Змістовні та підтримуючі стосунки

Важливі значущі та підтримуючі стосунки в освіті загалом і, безумовно, з навчанням на основі проєктів. Спільна активна взаємодія між однокласниками та довіра між учнями та вчителями.

10. Оцінювання діяльності учнів

Дуже важливо створювати зворотній зв'язок із учнями вчасно аби в учнів був час для роздумів та можливість ділитися результатами діяльності з іншими[15, с.46].

В основі проєкту завжди є ідея, суть якої – прагматична націленість на результат. Щоб вирішити конкретну проблему.

Щоб досягти результату, необхідно сформувати в учнів уміння самостійно мислити, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки, знаходити рішення проблеми, використовуючи для цього знання з різних галузей, прогнозувати результат своєї діяльності та наслідки застосування різних прийомів та операцій.

Основні вимоги до методу навчальних проєктів слід визначити як поєднання шести літер «П»:

1. Проблемно-проектна робота завжди спрямована на вирішення конкретної проблеми. Проблема може бути навчальною, професійною, соціальною, вона має бути цікавою з точки зору дослідження з точки зору відбору інформації, практичного використання результату.

2. Проєктування – планування власної діяльності, а також діяльності команди для вирішення проблем.

3. Пошук – наявність дослідницької роботи, як обов'язкова умова будь-якого проєкту.

4. Продукт – це практичний результат роботи над проблемою.

5. Презентація – обов'язкове представлення результату роботи та його захист.

6. Портфоліо – набір документів, який містить усі робочі матеріали проєктної діяльності (чернетки, плани, графіки, звіти тощо) [12, с.23].

Навчальний проєкт дозволяє організувати цілеспрямовану освітню діяльність учнів. У процесі такої діяльності актуалізуються й систематизуються знання, отримані традиційним шляхом, здійснюється їх перегляд і переосмислення, набувається особистий досвід практичного застосування знань і вмінь, включається емоційно-ціннісний аспект навчання, який підвищує ефективність навчання. Таким чином створюється індивідуальний маршрут пізнавальної діяльності, коли навчання здійснюється на власному досвіді в режимі реального часу і приносить задоволення учневі, який бачить результати власної праці. При перегляді проєктної діяльності можна задати два плани представлення проєкту: видимий для учнів і «невидимий» для них.

Розробляючи проєкт, учитель розуміє, з яким матеріалом працюватимуть учні, які знання та вміння знадобляться, які риси особистості учні зможуть проявити в процесі роботи, тобто під час проєктної діяльності ставляться конкретні педагогічні цілі та завдання. Однак, на відміну від традиційних уроків, ці цілі та завдання не повідомляються учням. Учні працюють над задачею, несвідомо вони узагальнюють свої знання, систематизують їх, отримують нові, працюючи з інформацією. При цьому вчитель іноді проводить консультації з нового матеріалу або пояснює незрозумілі терміни, поняття, закони, іноді складає й уточнює алгоритми діяльності.

У системі освіти це особливо важливо, оскільки навчальна діяльність обов'язково повинна будуватися з урахуванням певних правил, наказів, інструкцій, тобто тут можна обмежити творчість. Новий матеріал слід подавати не заздалегідь з надією, що учні скористаються ним у разі потреби, а в момент найбільшої потреби, лише тоді він буде корисним для добувачів освіти.

Слід зазначити, що для вчителя важливий «невидимий» план проєктної діяльності. Тут охарактеризовано навчальний проєкт як дидактичний засіб навчання, уточнено педагогічні цілі, уточнено теми програми, які вивчаються за допомогою проєктної діяльності (згідно з навчальним планом), зазначено обсяг, визначені знання та навички, якими необхідно оволодіти, конкретизуються в процесі проєкту.

«Невидимий» план розглядає проєкт з точки зору визначення теми навчального курсу:

- постановка цілей і завдань навчання, розвитку, виховання;
- визначення рівня загальноосвітніх та предметних (професійних) знань, умінь і навичок, необхідних для реалізації проєкту;
- визначення нового змісту предмета, який мають отримати учні в процесі роботи над проєктом;
- виявлення невідомих раніше специфічних умінь і навичок, якими учні мають оволодіти в процесі проєктування;
- матеріально-технічне та інформаційне забезпечення занять;
- визначення організаційних форм занять [19].

Наступним етапом вбачаємо висвітлити особливості організації проєктного навчання в умовах НУШ.

1.2 Особливості організації проєктного навчання в початковій школі

Роль учителя в освітній системі завжди складна, незалежно від предмета чи від віку учнів. Загалом основне завдання вчителя в початковій школі під час організації проєктного навчання полягає в тому, щоб допомогти учням зрозуміти те, що вони вже знають, глибше й точніше, одночасно підкріплюючи їх бажання продовжувати вчитися протягом усього життя. У початковій освіті «проєкти» визначаються як розширені

дослідження явищ у власному середовищі дітей, про які варто дізнатися більше. Проектна робота забезпечує контекст, у якому вчитель може заохочувати учнів цілеспрямовано застосовувати свої навички. Учитель відіграє важливу роль в реалізації та створенні проєктів.

Спочатку вчитель повинен визначити доцільність обраної досліджуваної теми. Проєкти будуть продуктивними та корисними тільки тоді, коли досліджувана тема буде цікавою для більшості дітей класу. Для цього вчитель може отримати велику кількість інформації, слухаючи дискусії дітей, спостерігаючи за їхньою діяльністю, яка часто виявляє їхні інтереси, і досліджуючи їхні думки. Крім того, вчитель повинен переконатися, що багато аспектів теми є прямим спостереженням дітей. Наприклад, супермаркет неподалік від школи відкриває багато можливостей для дослідження.

Коли вчитель обрав тему, яка потенційно може зацікавити дітей, він може залучити дітей до створення проєкту. В дослідження теми, вчитель може включити – екскурсії, запрошувати експертів, гостей різних спеціальностей, відвідування лабораторій. Педагогу необхідно організувати невеликі групи дітей, для вивчення окремих підтем, які їх цікавлять. Формування малих груп вимагає ретельного обдумування вчителем, так як діти повинні добре працювати разом, а група повинна мати низку здібностей необхідних, для організації та створення проєкту.

Під час дослідження вчителю необхідно стежити за успішністю кожної групи окремо та всього класу в цілому. Педагог може заохотити малі групи поділитися своїми висновками та висновками з усім класом, якщо вважає, що їхній прогрес потенційно зацікавить їхніх однокласників.

З молодшими школярами зазвичай не допомагає питання типу: «Які у вас запитання (до експерта)?». Зазвичай ефективніше ставити дітям запитання на зразок «Про що ти хочеш, щоб відвідувач (наприклад, поліцейський) говорив?» або «Що показати тобі?» Або «про що розповісти

тобі?» Коли дитина пропонує відповідь, учитель перетворює відповідь на запитання. Учитель може скласти список питань перед дітьми під час візиту експерта.

Учитель також має важливе значення для формування в класі культури взаємодопомоги серед дітей. Він може запропонувати дитині, яка має певні труднощі, наприклад, зі створенням малюнку або ж якоїсь конструкції, такий варіант, що впоратися з цим завданням, може допомогти конкретний однокласник, оскільки він або вона нещодавно робив подібні речі.

Ще одна важлива роль вчителя полягає у зв'язку проектної роботи з державним стандартом. Оскільки проектна робота має залучати дітей до широкого діапазону освітніх навичок. Наприклад, перший клас може провести широке дослідження свого шкільного автобуса. Їх робота може включати: одна група має підраховувати кількість місць в автобусі, інша група – виміряти довжину та ширину автобуса за допомогою зав'язаної колекції старих краваток, а інша група записати всі знаки, які вони знайшли в автобусі, наприклад, «Вихід» «Відкрито», «Закрито» тощо, а інша група має вивчити внутрішні та зовнішні дзеркала в автобусі, яким користуються водії. І оформити у формі конструкції, або аплікації і тощо.

Учитель також допомагає учням визначитися з початком проекту, спланувати кульмінаційну подію та завершення. Якщо, уважно спостерігаючи та слухаючи дітей, учитель відчуває, що вони дійшли до цього моменту, він може вказати на груповій зустрічі, що тема, можливо, була вивчена достатньо повно. Тоді саме час спланувати кульмінаційний захід і підготувати остаточну документацію, щоб допомогти іншим оцінити те, чого вони досягли. Зазвичай кульмінаційний захід зосереджений на звіті перед батьками дітей про те, чого вони досягли.

Залежно від віку дітей вчитель може запропонувати свою допомогу щодо того, як представити роботу. На додачу, вчитель може залучити дітей до підготовки письмового звіту чи підсумку їхньої роботи та залучити їх до

оформлення документації проєкту. Батьки та інші члени школи та громади запрошуються ознайомитися з остаточним звітом про свою роботу та оцінити докладені зусилля, знання та навички.

Відомо, що діти мають різний рівень та стилі навчання. Вони будують свої знання на різному фоні та досвіді. Проєктне навчання детальніше розглядає ці відмінності. Коли діти зацікавлені в тому, що вони роблять, і вміють використовувати свої сили, вони досягають вищого рівня. Для вдалого використання методу проєктів вчителю необхідно звертати увагу на проєкти, які будуть відповідати запитам молодших школярів, та їхнім віковим особливостям. Проаналізувавши науково-методичну літературу, пропонуємо розглянути проєкти, на які варто звернути увагу вчителю початкових класів в умовах НУШ.

1. Проєкти з читання

Молодші школярі багато читають, аналізують та інтерпретують конкретні книги, оповідання, казки, вірші тощо. Іноколи вчитель може запропонувати конкретну літературу, але в більшості випадках учні обирають собі книги самостійно. За допомогою таких проєктів з читання учні демонструють своє розуміння та здатність інтерпретувати текст. Даний вид проєктів часто включає обговорення в класі дилем, пов'язаних із певним твором, загальні реакції читача та однокласників, а також інтерпретаційні есе, засновані на прочитаному матеріалі.

Наприклад:

Вчитель початкових класів, щомісяця розробляє проєкт про певний літературний жанр. Щомісяця вчитель обирає певний тип літератури, наприклад біографію, художню літературу і тощо. Учні обирають книгу та автора, яких схвалив учитель. Потім вони обговорюють ключові особливості досліджуваного жанру, пишуть резюме, яке демонструє їхнє розуміння ключових ідей книги, яку вони прочитали, і пишуть свою

загальну реакцію на книгу. Вони можуть завершити роботу малюнком, а також пишуть власну кінцівку книги.

2. Проекти організації інформації та даних

Мета проектів організації інформаційних даних полягає в тому, щоб вчителі мали змогу збирати, сортувати та узагальнювати інформацію та дані щодо певної теми, якогось питання, чи розділу з різних джерел, таких як підручники, художня література та документальні тексти. Учні можуть узагальнювати статті та інші матеріали щодо теми, яка їх цікавить, аналізувати опитування та інтерв'ю, спрямовані на дослідження ключових питань, або знаходити способи подати інформацію в різні формати, включаючи графіки та діаграми. Іноді інформація представлена в інших форматах, наприклад, у вигляді творів мистецтва, ремесел і музики. Проектні підходи до організації інформації та даних є корисними, коли учні вивчають певну тему чи питання, оскільки цей тип проекту допомагає школярам навчитися використовувати декілька різних ресурсів замість того, щоб використовувати лише підручник.

Наприклад:

Типові проекти організації інформаційних даних включають класифікацію інформації з підручників та інших ресурсів у діаграми та графіки, проведення опитування та узагальнення даних або розробку дерев прийняття рішень з багатьох ресурсів. Наприклад, учні вивчають, як використовуються технології в усьому світі. Вони знаходять і читають статті з обраної теми, збирають дані, розробляють діаграми та графіки, щоб проілюструвати та поділитися тим, як технології використовуються в різних країнах.

3. Великі дослідницькі проекти

Великі дослідницькі проекти дозволяють учням створювати власні дослідження щодо теми, збирати, систематизувати та оцінювати інформацію, робити висновки та ділитися результатами через презентації

та доповіді. Учні можуть продемонструвати результати своїх досліджень за допомогою різних видів представлення, включаючи написання доповіді, розробку художніх робіт, усні презентації, виробництво аудіо- та відеозаписів, фотографії, есе, моделювання або п'єси.

Іноді учні вибирають власні теми для дослідницьких проєктів, виходячи зі своїх інтересів, тоді як в інших випадках дослідницькі проєкти зосереджені навколо конкретних навчальних тем, які вивчаються в класі. Хоча великі дослідницькі проєкти часто вважаються довгостроковою діяльністю, деякі з них можна проводити протягом відносно коротких періодів часу, коли їм щодня приділяється певна кількість часу.

Наприклад:

У типових дослідницьких проєктах учням пропонується вибрати тему, пов'язану з певним предметом, наприклад, тему, яка цікавить – історію Америки. Після цього учні можуть досліджувати свою тему, знаходити, читати та узагальнювати інформацію та дані, робити висновки, писати доповіді, представляти та ділитися результатами.

Проведення науково-дослідницьких експериментів також є звичайною діяльністю в класі. Навколо учнівських інтересів можуть бути побудовані інші дослідницькі проєкти. Учні обирають цікаву тему, розробляють набір запитань, які допомагають їм досліджувати тему, знаходити, читати та узагальнювати інформацію та дані, звертатися до зовнішніх ресурсів, щоб допомогти дізнатися більше про тему, робити висновки, і зробити презентацію.

4. Дизайн-проєкти

Учні винаходять продукти та об'єкти, технології проєктування або твори мистецтва чи моделі, наприклад, створити твір мистецтва з використанням художніх принципів або спроектувати будинок з використанням новітнього технологічного програмного забезпечення.

Наприклад:

Учні четвертого класу досліджують та проєктують будинок мрії, включаючи плани поверхів, опис інтер'єру будинків, матеріали, які будуть використані для будівництва будинку. Учні також створюють моделі своїх будинків і аналіз витрат на інтер'єр принаймні однієї кімнати в будинку. Учні також повинні зробити презентацію, у якій підсумовувати результати своєї роботи.

5. Проєкти вирішення проблем/прийняття рішень

Учні вирішують проблеми та приймають рішення, одержуючи або створюючи конкретні ситуації та проблеми. Проблемні ситуації навколо таких тем, як забруднення навколишнього середовища, події у світі, охорона здоров'я, та економічні проблеми, є цікавими та захоплюючими напрямками навчання та надають учням можливість дізнатися про поточні та майбутні проблеми та вчаться використовувати творчі процеси для вирішення проблем.

Наприклад:

Учням четвертих класів, можна запропонувати обрати якусь глобальну проблему, таку як брак їжі, проблеми з водою, енергією чи медичні проблеми. Потім їх просять придумати кілька моделей або прикладів потенційного вирішення проблеми. Першокласникам можна запропонувати розробити набір правил у класі, за якими вони повинні жити.

6. Проєкти «Аргументація».

Після тривалих досліджень і обговорень питання учні пишуть есе або доповідь зі своєю позицією, викладаючи свою точку зору, причини та докази на підтримку цієї точки зору.

Наприклад:

Учні досліджують інформацію з обох сторін проблеми, яка має суспільний вплив (проблема може бути поточною чи історичною). Потім

кожен учень висловлює послідовну аргументацію на ту чи іншу сторону, а потім демонструє свою точку зору, використовуючи будь-який формат представлення, щоб спрогнозувати позитивні та негативні наслідки для суспільства.

7. Автентичні проєкти

Проєкти, які ведуть до особистого вдосконалення, залучення громади та надання послуг, дослідження в реальному світі, спільний досвід роботи та зосередження на проблемах здоров'я приносять пряму користь для учнів у сучасному мінливому світі .

Наприклад:

На уроці Я досліджую світ учні складають план здорового способу життя та фізичної підготовки. Вони створюють план стилю свого життя, який забезпечить їм здоров'я та фізичне благополуччя. Молодші школярі мають створити здорове тижневе меню, адаптоване до їхніх потреб і смаків, і обговорити, чому це корисно. А також розробити реалістичний щотижневий план тренувань, яких слід дотримуватися. А потім діляться своїм досвідом з іншими однокласниками [19].

Висновки до першого розділу

Здійснено аналіз психолого-педагогічної літератури з проблеми організації проєктного навчання в умовах НУШ. Визначено, що термін «проєктне навчання» трактується вченими, як орієнтована на учня педагогіка, яка передбачає динамічний підхід до класу, де учні отримують знання шляхом активного дослідження проблем і питань реального світу.

Проєкт вважається специфічним типом навчання на основі запитів, у якому контекст навчання надається за допомогою справжніх питань і проблем у реальному світі. Дослідники відзначають низку вимог до досліджуваного методу. Це поєднання основних пунктів таких як проблема, проєктування, пошук, продукт, презентація та портфоліо.

Здійснено аналіз основних класифікацій проєктного навчання та етапів його реалізації. Розкрито особливості організації проєктного навчання учнів початкової школи в умовах НУШ.

Узагальнено результати педагогічних досліджень та досвіду роботи вчителів-практиків, що дають змогу переконатися в тому, що навчання на основі проєктів зосереджено на дослідженнях, плануванні вирішення проблем та запитах школярів та освіти. Крім того, співпраця, винахідливість і спілкування в ході проєктного навчання також мають значення для розвитку учнів як особистостей ХХІ ст.

На основі психолого-педагогічної літератури щодо проблеми дослідженням, узагальнено значення вчителя під час організації даного типу навчання та виявлено специфіку організації методу проєктів в контексті НУШ. Наведено конкретні приклади проєктів, які вчитель може використати у роботі з молодшими школярами в освітньому процесі закладу загальної середньої освіти.

Розділ 2.

ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОРГАНІЗАЦІЇ ПРОЄКТНОГО НАВЧАННЯ В НУШ

2.1. Стан проєктного навчання у практиці початкової школи

Педагогічний експеримент проводився на базі ЗОШ I ступеня № 25 м. Чернігова. В експерименті брали участь учні 3-В класу (30 учні: з них 11 хлопчиків та 19 дівчаток). Експеримент проводився з грудня 2021 року по жовтень 2022 року.

Перший етап (констатувальний) був направлений на встановлення фактичного стану та рівня проєктного навчання в початковій школі на момент проведення дослідження. З цією метою було проведено анкетування учнів та спостереження за їхньою роботою в освітньому процесі НУШ. Також здійснено аналіз шкільної документації з метою вивчення інформації, пов'язаної з навчальними досягненнями учнів для аналізу ефективності використання проєктного навчання.

Для проведення констатувального етапу педагогічного експерименту було обрано такі методи: анкетування, спостереження, бесіда, аналіз шкільної документації.

Анкетування проводилося за анкетною «Визначення шкільної мотивації учнів початкових класів» (див. додаток А). Дане анкетування було спрямоване на вивчення інформації, пов'язаної з різними аспектами особистісного розвитку учнів, їхньої мотивації до навчання в школі, ставлення учнів до однокласників й інших. Ці результати дозволили нам сформулювати уявлення про характер відносин серед молодших школярів у класі.

В анкетуванні, що проводилося з грудня 2021 року, взяли участь 30 учнів.

Так на перше питання анкети «Тобі подобається у школі чи не дуже?» 10% учнів обрали варіант «не дуже» і 4% учнів варіант «не подобається». Що може свідчити про невисоку мотивацію учнів до навчання, тому потрібно її підвищувати.

На друге питання «Вранці, коли ти прокидаєшся, ти завжди з радістю ідеш до школи?» 68% відсотків учнів класу обрали варіант «іду з радістю» і 26% «буває по-різному», що свідчить про те, що в класі переважає доброзичлива атмосфера, тому учні ходять до школи з радістю.

Третє питання «Якщо б учитель сказав, що завтра у школу не обов'язково приходити усім учням, бажаним можна залишитися вдома, ти пішов би/ пішов би у школу чи залишився б вдома?» було спрямоване на виявлення бажання учнів відвідувати школу. За результатами даного питання 29% учнів обрали варіант «не знаю» і 24% учнів – варіант «залишився б вдома».

На питання «Ти хотів би/ хотіла б, щоб тобі не задавали домашніх завдань?» 36% учнів обрали варіант «хотів/хотіла б» і 58% «не хотів би/ не хотіла б». Можемо зробити висновок, що переважна кількість учнів все таки хочуть виконувати домашні завдання.

На п'яте питання «Ти хотів би/ хотіла б, щоб у школі залишилися одні перерви?» 73% учнів обрали варіант «не хотів би/не хотіла б», 24% обрали варіант «хотів би/хотіла б», що свідчить про достатньо високу мотивацію учнів до навчання.

Наступне питання «Ти часто розповідаєш про школу батькам?» дало змогу зробити нам висновок, що майже всі учні класу досить часто спілкуються з батьками про школу, адже 93% учнів обрали варіант «часто»

На сьоме питання анкети «У тебе в класі багато друзів?», 95 % учнів обрали варіант «багато», це свідчить про те, що майже всі учні між собою товаришують та мають друзів у класі.

Останнє питання анкети «Тобі подобаються твої однокласники?», 98% учнів обрали варіант «подобаються» і лише 2% учнів обрали варіант «не дуже». Можна зробити висновок що учні класу дружні.

Аналіз результатів даної анкети, дає змогу зробити нам висновок про те, що загалом у класі панує дружня атмосфера, учні товаришують між собою, але варто підвищувати мотивацію учнів до навчання, адже не всі учні класу із задоволенням йдуть до школи та долучаються до освітнього процесу.

Також було проведено ще одне анкетування «Готовність учнів до проєктної діяльності» (Додаток Б). Воно було спрямоване на визначення рівня згуртованості учнів класу та їх готовність до впровадження методу проєктів.

Перше питання «Чи подобається тобі працювати в колективі?», 98 % учнів класу обрали варіант «так», що свідчить про бажання учнів співпрацювати із своїми однокласниками, виконуючи поставлені вчителем освітні завдання.

На наступне питання «Чи подобається тобі виконувати навчальні проєкти ?» 96% обрали варіант «так». Можемо зробити висновок, що в учнів висока мотивація до організації проєктного навчання в класі.

На третє питання «Чи важко тобі спілкуватися у колективі при виконанні спільних завдань?» 37% дали стверджувальну відповідь, це може свідчити про те, що в учнів класу виникають проблеми в спілкуванні при виконанні певних завдань.

В наступному питанні «Чи всі учні класу беруть активну участь при виконанні проєкту?» переважна кількість учнів, а саме 95% обрали позитивну відповідь, що свідчить про активну участь у виконанні поставлених завдань майже всіх учнів.

П'яте питання : «Чи завжди учні класу допомагають один одному та підтримують?». 96% учнів класу обрали відповідь «так», отже учні класу готові прийти на допомогу своїм однокласникам.

На останнє питання анкети «Чи завжди, працюючи разом, ви доводите справу до кінця?» 87% опитуваних обрали відповідь «так», тож можемо зробити висновок, що не завжди учням легко дійти до спільної думки.

Тож, за результатами даного анкетування, можемо зробити висновок, що загалом клас дружній та готовий до проєктної діяльності. Учні бажають співпрацювати один з одним, а також завжди готові прийти однокласнику або однокласниці на допомогу.

З метою більш якісного аналізу готовності класу, нами також було проведено спостереження за класом та їх освітньою діяльністю.

В класі навчається 30 учнів, з них 19 дівчаток і 11 хлопчиків. Загалом стосунки у класі товариські, приятельські, діти дружать, проте і конфліктні ситуації мають місце. Дівчата і хлопці товаришують між собою, допомагають один одному та підтримують. Одноосібного лідера в класі немає. Намагаються та виконують роль лідерів Ангеліна та Марія. Учні класу пов'язують спільні інтереси: ігри на перервах, сусідство на вулиці, сидіння за партою. Товаришують і в школі й поза нею. Діти в основному мають задовільний рівень активності. Учні можуть організовувати самостійно робоче місце, підготуватись до наступного уроку, прибрати робочі місця після уроків трудового навчання та образотворчого мистецтва. Усі учні класу виявляють бажання прибирати в зонах класу. На перервах учні можуть самостійно організуватись і пограти в ігри. Майже всі учні класу мають високу мотивацію до навчання в школі. Інколи не виявляє наміру працювати на уроці Анастасія, Софія. Хороші здібності до навчання проявляють: Аліса, Єва, Аріна та Максим.

Всі учні вміють читати, списувати, писати під диктовку, виконувати обчислювальні навички. Самостійно працювати не завжди вдається: Олександрі, Лері та Алісі, вони потребують допомоги вчителя. Охайно працює в зошиті Даша, Максим та Мілана. Учнім подобається виконувати доручення в класі.

Під час роботи в командах учні не завжди знаходять спільну мову, в залежності від наповнюваності групи. Так наприклад, коли в одну групу потрапляють Олександр та Марія, продуктивність їх роботи значно погіршується. Так як, обидва учні хочуть бути лідерами команди та стикаються два запальні характери, вони не завжди знаходять спільну мову.

А загалом робота в групах проходить досить активно та продуктивно. Учні із задоволенням виконують різні завдання. Батьки учнів зацікавлені в організованості класного колективу, у навчанні та вихованні своїх дітей, а тому є активними учасниками освітнього процесу.

Для визначення рівня навчальних досягнень учнів, до активного використання методу проєктів, нами було здійснено аналіз шкільної документації, який дає нам змогу визначити рівень навчальних досягнень молодших школярів з таких предметів: ЯДС, математика, українська мова.

Таблиця 2.1.

**Рівень навчальних досягнень учнів на початку
експериментального дослідження**

Навчальний предмет	Рівень навчальних досягнень (%)			
	Початковий	Середній	Достатній	Високий
Математика	9 %	15%	40%	36%
Українська мова	6%	16%	43%	35
ЯДС	4%	13%	43%	40%

Аналіз шкільної документації дозволяє нам зробити висновок, що переважна більшість учнів мають достатній рівень навчальних досягнень з досліджуваних предметів. Але разом з тим частина школярів має початковий рівень освіти. На нашу думку, це може свідчити про те, що учні не мають відповідної мотивації до навчання, і тому, вважаємо за необхідне долучати до

освітнього процесу молодших школярів активні та сучасні методи та форми навчання. Під час проєктного навчання учні стають активними учасниками освітньої діяльності, мають можливість проявляти свою ініціативу, бути активними та співпрацювати з однокласниками та вчителем. Тому виникла необхідність активного використання проєктного навчання в початкових класах.

2.2. Зміст і результати експериментального дослідження проєктного навчання учнів НУШ

Формувальний етап експериментального дослідження проводився в 3-В класі Чернігівської ЗОШ І ст. № 25. Метою даного етапу експерименту було дослідити вплив проєктного навчання на молодших школярів та освітній процес в цілому.

На даному етапі було систематично впроваджено в освітній процес проєктну діяльність на різних уроках.

Основними завданнями формувального експерименту було дослідити вплив використання методу проєктів під організації освітнього процесу в НУШ на:

- мотивацію учнів до навчання;
- рівень навчальних досягнень учнів;
- сформованість навичок проєктного навчання.

Під час уроків літературного читання, математики, ЯДС, мистецтва нами було впроваджено такі проєкти як: «Шляхами козацької слави», «Мистецтво в школі онлайн», «Книжковий базар», «Комікс історії класу» .

«Шляхами козацької слави». Даний проєкт було підготовлено до дня українського козацтва. Учні працювали в невеликих групах, завчасно підготувавшись та дібравши відповідний матеріал для створення лепбуків. Завдання для всіх було однакове, повідомити про історію козаків. Учні

об'єдналися в групки за допомогою папірців та розподілили між собою обов'язки. Кожна група створила індивідуальний лепбук. На ньому була така інформація: історія козацтва, зброя та одяг козаків, прислів'я та приказки, відомі козаки тощо.

Загалом учні працювали злагоджено та емоційно, але трапилася така ситуація в одній із груп. В цій групі опинилися два лідери класу Олександр та Марія. Їм дуже складно було працювати разом в одній групі, адже кожен вважав свою ідею найкращою. Тому в цій групі були сварки, але незважаючи на ці проблеми, учням все таки вдалося дійти спільної згоди та виконати поставлене завдання. Нами було враховано даний недолік, і надалі коли ми об'єднували дітей в групи, перевагу надавали способу об'єднання за лідерськими якостями та навчальними можливостями.

«Мистецтво в школі онлайн». Даний проєкт передбачає неймовірний діапазон можливостей для учнів. Малювати картини, створювати скульптури, кіно- відео- та театральні проєкти, створення творів мистецтва на комп'ютері, фотографія, теоретичне дослідження мистецтва, презентації мистецтва. Цей проєкт характеризується тим, що він дає учням багато свободи для висунання власних ідей, розвиток творчості та креативності.

Особливістю даного проєкту є те, що він відбувається в онлайн-форматі, дистанційно з предметів мистецького циклу. Нами було запропоновано учням створити «Віртуальну галерею», в спеціальному онлайн-застосунку «Padlet». Де в залежності від вивченої нами теми, учні матимуть можливість завантажити свої роботи (наприклад, малюнки, відео матеріали, фотографії поробок і т.д.) презентувати їх, захистити та поділитися досвідом зі своїми однокласниками. Так, як учні працюють дистанційно – цей проєкт індивідуальний, але дітям дуже подобається.

По-перше це можливість продемонструвати свої можливості, по-друге – це онлайн застосунок, який є сучасним та цікавим для молодших школярів. Перед презентацією своїх робіт учні завантажують їх в «Віртуальну

галерею», а потім в Zoom конференції детальніше представляють свої роботи, розповідають про історію створення свого продукту. Однокласники завжди щиро підтримують один одного, плескають в долоні та схвально відгукуються про роботи своїх товаришів. Проте не всі учні одразу виявили бажання презентувати свої роботи, але з часом і регулярністю учні все ж таки зацікавились в даній роботі.

«Книжковий базар». На початку даного проєкту, ми об'єднали учнів в невеликі групки по 6-7 дітей в кожній, так, щоб були рівні за рівнем знань та організаційними навичками. Потім перед дітьми було поставлене завдання, в шкільній бібліотеці обрати якусь дитячу книжку, але не повідомляти назву та автора іншим учням. Далі учні читали обрану книгу протягом певного періоду в позакласний час. Завдання для груп, створити креативну обкладинку до обраної книги та написати коротку анотацію до неї. А для того, щоб створити коротку анотацію учням варто попрацювати з переліком запитань:

- Як можна по іншому назвати дану книгу?
- Дібрати одне слово, яке описуватиме її??
- Хто є головними героями та особливості їхнього характеру?
- Чому ви обрали саме цю книгу?

Під час представлення учні в групках презентували свої матеріали, але не розгортали нові обкладинки. Після презентації даних книг, учні мали змогу на такому «аукціоні» взяти книжку, яка їх зацікавила як обкладинкою так своєю анотацією.

Учні із великим задоволенням працювали над цим проєктом. Його загальна тривалість – близько одного місяця. Адже учням потрібно було обрати книгу, і перечитати її, створити обкладинку та анотацію, та презентувати її перед однокласниками. Переважна більшість учнів в групах працювали злагоджено, розподіляли між собою обов'язки. Зазвичай керували процесом активісти класу. Саме вони проявляли ініціативу в розподілі

обов'язків в групі, слідували за часовими рамками проєкту. Книги були немаленькі, тому переважна більшість груп учнів вирішили розподілити між собою розділи книги, а потім коротко переказували один одному історії з книги. Таким чином книга була опрацьована.

В одній із груп виникли проблеми із розподілом обов'язків, адже всі учні в групі були не дуже активні, та не хотіли проявляти ініціативи. Але все ж таки, в кінці проєкту вони активізувалися та представили свою роботу на високому рівні. Загалом проєкт пройшов плавно, організовано та продуктивно. Учні були задоволені своєю роботою та роботою однокласників. Діти із задоволенням обирали книги, які порадили їм однокласники та схвально відгукувалися про даний вид роботи.

«Комікс історії класу». Іноді ми перевантажуємо дітей, очікуючи, що вони вигадують історію, сюжет, героїв і діалоги з нуля. Але ми забуваємо про своє реальне життя, яке може стати справжнім підґрунтям для створення історій і діти можуть зосередитися на гуморі із власного досвіду. Ми створили для учнів шаблон коміксів, роздрукували. Далі учні працювали в групах. Кожна група на готових шаблонах зображувала якісь цікаві історії із життя класу.

Даний проєкт дуже зацікавив учнів, адже їм було досить цікаво пригадати достатню кількість цікавих історій, які трапляються в школі щодня, обрати якусь найбільш цікаву та смішну для всіх, зобразити її за допомогою малюнків та фраз. Цей проєкт був надзвичайно емоційний, проблем не виникло. Діти були дуже задоволені і просили частіше проводити такий проєкт. Помітно, як учні зблизилися, допомагали один одному та злагоджено працювали.

Також нами було проведено повторний аналіз шкільної документації для встановлення рівня навчальних досягнень учнів з таких курсів: математики, «Я досліджую світ», української мови наприкінці експериментального дослідження. У таблиці 2.3. представлено порівняння

отриманих результатів з результатами, отриманими на початку експериментального дослідження.

Таблиця 2.2.

**Різниця в рівнях навчальних досягнень учнів 3-В класу
на початку та наприкінці експериментального дослідження**

Навчальний предмет	Рівень навчальних досягнень (%)							
	Початковий		Середній		Достатній		Високий	
	КЕ	ФЕ	КЕ	ФЕ	КЕ	ФЕ	КЕ	ФЕ
Математика	9 %	9%	15%	13%	40%	40%	36%	38%
Українська мова	6%	5%	16%	15%	43%	44%	35%	36%
ЯДС	4%	2%	13%	12%	43%	44%	40%	42%

Де КЕ – результати констатувального експерименту, ФЕ – результати наприкінці формульовального експерименту.

Отже, результати дослідження свідчать, що використання проєктного навчання на уроках в НУШ сприяє підвищенню рівня навчальних досягнень учнів. Наприклад, змінилися показники: зменшився відсоток учнів із початковим рівнем освіти, а з високим став більшим. Ці показники свідчать про ефективність проєктної роботи в початкових класах.

Переважає кількість молодших школярів відповідально підійшли до виконання поставлених завдань і більшість залишилися задоволені своєю участю в командній роботі.

Під час експериментального дослідження, нами виділено низку переваг проєктного навчання, як сучасної інноваційної технології, проте на нашому шляху зустрічалися невеликі проблеми та недоліки даного типу навчання.

1. Брак часу для організації проєктного навчання на уроках. Ефективний проєкт потребує багато часу, оскільки вчителю потрібен час для

підготовки, а також час для збору матеріалів та інформації досліджуваної теми.

2. Відсутність інтересу зі сторони деяких учнів. Іноді може трапитися так, що в учнів відсутній інтерес до теми свого проєкту. Тому вони можуть бути не вмотивовані та відмовлятися від виконання своїх доручень.

3. Різний рівень розвитку молодших школярів. Не всі учні мають однаковий рівень навчальних навичок, є учні із середнім та початковим рівнем, а тому такі учні не завжди почуваються впевнено в командній роботі, і не завжди виявляють бажання до діяльності.

2.3. Методичні рекомендації для успішної реалізації проєктного навчання в НУШ

На основі аналізу підготовки до використання проєктного навчання в умовах НУШ, спостереження за роботою учнів, врахування недоліків та проблем, результатів роботи можемо визначити *такі методичні рекомендації для реалізації проєктного навчання в Новій українській школі.*

I етап « Підготовчий». Даний етап організації дуже важливий як для вчителя, так і для учнів, адже на цьому етапі необхідно підготувати учнів та ознайомити їх з методом проєктів. Вчителю необхідно зацікавити учнів та підвищити їх інтерес до обраного виду освітньої діяльності. Педагог може представити критерії оцінювання даної роботи, продемонструвати учням готові зразки проєктів та розширити знання школярів з даним методом навчання.

Однією із характеристик проєктного навчання є акцент на груповій роботі: учні працюють зі своїми однокласниками, щоб розв'язати якусь навчальну проблему. Це означає, що освітні простори мають бути організовані таким чином, щоб підтримувати співпрацю. У початкових

класах варто використовувати портативні килимки, крісла-подушки, парти розташовувати таким чином, щоб було зручно переміщуватися по класу.

Вчителю потрібно обрати центральне місце, де всі учні могли б збиратися, щоб почути якісь підказки або інструкції щодо проєкту. Варто враховувати необхідність доступу до матеріалів, інформаційних технологій, а також доступу до соціальних мереж.

II етап «Планування проєктної роботи». Другий етап характеризується ознайомленням учнів з правилами роботи проєктного навчання. Необхідно всім разом, спільно встановити правила роботи між вчителем та учнями, між учнями в групі та між групами в класі.

Наприклад:

1. Поважати та вислуховувати думку свого однокласника.
2. Підтримувати один одного.
3. Брати активну участь усім учасникам групи при формулюванні цілей.
4. Рівномірно розподіляти обов'язки для роботи.
5. Кожен зобов'язується виконувати свої обов'язки в узгоджений час.

Обговорити розроблені правила та прийняти їх можна у формі гри, де учні будуть підписувати договір, щодо дотримання обраних правил поведінки.

II етап «Вибір теми». Питання та тема, яким ви будете присвячувати проєкт, мають бути такими, які зацікавлять ваших школярів. Це створить для них проблему або ситуацію, з якою вони можуть впоратися, знаючи, що немає для неї вже готової відповіді чи рішення.

Краще обирати тему, яка буде пов'язана із реальним життям учнів, або необхідно зробити так, щоб обрана тема, стала актуальною для них.

Розробляючи проєкт, важливо мати на увазі, які стандарти змісту освіти будуть розглянуті. Дуже важливо залучати учнів до планування так вони відчуватимуть свою причетність до проєкту, адже беруть активну

участь у прийнятті важливих рішень. Використовуйте навчальну програму, таким чином аби стимулювати процес. Інтегруйте в проєкт якомога більше предметів. Продумайте, які матеріали та ресурси будуть доступні для школярів.

III етап «Об'єднання в групи». Варто організувати групову роботу таким чином, щоб кінцевий результат залежав від роботи кожного учня. Для цього потрібно добре продумати питання наповненості групи учнів.

Хоча найпрактичніше для вчителя це призначати групи самостійно, але варто спробувати інший, незвичайний спосіб організації учнів у групи. Представляємо декілька способів об'єднати учнів у групи, які можуть зацікавити учнів.

1. Вибір учителя: учитель об'єднує групи заздалегідь продумавши в залежності від лідерських якостей, та рівня навчальних досягнень. Даний спосіб найбільш практичний для вчителя, але найменш цікавий для учнів.

2. Вибір учнів: учні самостійно обирають членів своєї команди. Це може призвести до того, що учні працюватимуть лише зі своїми друзями, або деякі учні почуватимуться осторонь.

3. Вибір капітанів: таким чином учні самостійно сформують власні групи. По черзі капітани обирають собі в групу по одному учні з класу.

4. Відлік: учні роблять коло. Далі розподіляються, наприклад на 1-й, 2-й, 3-й, 4-й, 5-й. (в залежності від кількості груп, необхідних для проєкту). Усі в кого 1 – є першою групою, усі 2 – є другою групою і так далі.

5. За алфавітом: учні шикуються один за одним в алфавітному порядку відповідно до імені, і таким чином можна сформувати необхідну кількість груп.

6. Генератор випадкових імен : введіть імена своїх учнів на сайті генератора випадкових імен, наприклад Wheel of Names та формуйте необхідні групи випадковим чином.

7. *Сортувальний капелюх*: запишіть імена учнів на аркушах паперу та витягніть їх із капелюха, розподіляючи їх по групах [59].

IV етап «Підбір літератури». Молодші школярі ще не досить вправно вміють користуватися літературою, а тому завдання вчителя на даному етапі – це допомога з доступом до літератури та інших матеріалів, допомога в правильному використанні матеріалів (наприклад, як користуватися енциклопедією, словниками, довідниками, інтернет-джерелами та інше), інструкції із пошуку необхідної інформації, перегляд даних, підбір літератури тощо.

Важливо, аби учні вже з початкової школи розуміли поняття «академічна доброчесність». Тому вчителю обов'язково потрібно познайомити учнів з даним поняттям, аби вони правильно користувалися джерелами та відчували відповідальність за використання літератури.

Школярам потрібен вільний доступ до фліпчатів, дошок, довідників, художнього чи презентаційного приладдя, до пошукових систем, соціальних мереж, періодичних видань тощо. Маленькі діти часто вчаться в просторі, на дотик, тому це допомагає розділити освітній простір на тематичні зони, які організовують та демонструють навчальні матеріали.

V етап «Реалізація проекту». Складний етап для вчителя та учнів, найбільш тривалий та вимагає активного залучення учнів, адже це основа проекту. На цьому етапі вчитель проводить консультації, щодо реалізації проекту, спостерігає за роботою окремих груп та кожного учня індивідуально, здійснює аналіз досліджуваного матеріалу.

Щоб зберегти контроль, не заважаючи учням брати відповідальність за свою роботу, вчителю необхідно:

1. Навчити своїх учнів співпрацювати в команді.
2. Допомогти із призначенням ролей для кожного із членів групи.
3. Нагадувати їм, що кожна частина процесу належить кожному окремо і потребує повної участі та залучення кожного учня.

4. Надати всі необхідні ресурси та вказівки.

На відміну від традиційних форм навчання, де вчителі дотримуються встановленої навчальної програми, проектне навчання за своєю природою непередбачуване і, певною мірою, керується школярами. Вчителі повинні бути гнучкими, підтримувати та брати участь, навіть якщо вони іноді відчують себе глядачами.

Допоможіть учням усвідомити, що настане час, коли їм потрібно буде презентувати свій проєкт, для цього учні мають чітко розподілити свій час.

Досягнути в цьому успіху, допоможуть такі практики:

- Встановіть орієнтири для учнів.
- Дайте учням поради, щодо ефективного управління своїм часом.
- Навчіть їх покроково планувати свої завдання.
- Нагадайте їм про часові обмеження.
- Допоможіть їм встановити крайні терміни для кожного етапу роботи.

Крім того, дозвольте учням піти в нових напрямках, але направляйте їх, коли вони, відволікаються від проєкту. А коли здається, що група рухається в іншому напрямку, попросіть учнів пояснити причини своїх дій. У них може бути своє уявлення про рішення даної проблеми, яке не схоже з вашим. Допоможіть дітям триматися курсу, але не встановлюйте обмежень.

VI. Презентація проєктів. Презентація проєктів, один із найцікавіших етапів проєктного навчання, адже саме на даному етапі учні ознайомлюють однокласників та вчителя із реалізацією свого проєкту. Учні мають змогу представляти свої проєкти як індивідуально (спікер із групи) так і всі разом. Існує велика кількість прикладів кінцевих продуктів для представлення навчального проєкту.

Наприклад: журнал, інтерактивна виставка, настільна гра, рухома модель, фотощоденник, альбом для записів, ілюстрація коміксу, галерея (наприклад, фотографії, картини, малюнки, скульптури), рукоділля,

відеоінструкція, відеоблог, веб-сайт, календар, документальний фільм, інформаційний бюлетень, рекламне відео, сторінка у соціальній мережі, портфолію, пазл, туристична брошура, візитна картка (наприклад: для персонажа книги, для бізнесу, для волонтерства тощо), листівка, журнал або щоденник, тематичний плакат план (план приміщення для обстановки в книзі, школи своєї мрії, дизайну інтер'єру) тощо.

VII. Рефлексія та оцінювання. Впевнені та добре знаємо, наскільки рефлексія важлива для процесу навчання. Змусити молодших школярів поміркувати – глибоко й змістовно – часто є одним із найскладніших процесів.

Щоб вдало здійснити процес рефлексії важливо дотримуватися таких порад:

1. Знайдіть час для роздумів, як індивідуально, так і групою.
2. Попросіть учнів поділитися власними почуттями та переживаннями.
3. Обговоріть, що спрацювало добре під час роботи.
4. Обговоріть, що потрібно змінити або вдосконалити.

Рефлексія для молодших школярів є нецікавою та малозрозумілою частиною освіти, тому вчителю варто зацікавити своїх учнів, аби цей процес став для них максимально продуктивним та приніс результати. Наводимо приклади цікавих та нестандартних способів рефлексії для учнів НУШ. \

Рефлексивний відеоблог

Сучасним учням початкової школи дуже подобається знімати відео, створювати свої блоги. Тому за допомогою цього засобу учні можуть вільно розповідати про виконання своєї проектної роботи, демонструвати її або додавати відео та фотографії процесу створення продукту, повідомляти про свої успіхи та невдачі. Учням це здатися сучасним та цікавим та в них є можливість вільно говорити про своє навчання, висловлювати побажання щодо вдосконалення проєктів. Завжди такий спосіб рефлексії є відкритим,

об'єктивним та відповідає реальній дійсності, де учні висловлюють свою щирі думку.

Лепбук або плакат

Можна запропонувати своїм учням створити лепбук або плакат. Необхідно аби учні фотографували процес своєї роботи, роботу групи і свій остаточний продукт проєкту. Кожен учасник групи зможе продемонструвати свої власні малюнки, поробки і т.д. Це дасть змогу школярам поміркувати про своє значення в групі, процес співпраці, їхній вплив на успіхи/невдачі групи, а також про знання, які було отримано в результаті опрацювання проєкту. Учні можуть творчо підійти до цього процесу й отримати справжнє задоволення не менше (або більше), ніж від самого проєкту.

Соціальні мережі

Учні можуть створити приватний обліковий запис в певній соціальній мережі (наприклад Instagram, TikTok, Facebook тощо) та публікувати покроково шляхи створення власного проєкту. Це дасть змогу школярам завантажити зображення свого проєкту та подумати про свій процес або досвід, який вони отримали в ході даного проєкту. На нашу думку це вплине на довгостроковість опрацьованої інформації, адже учні зможуть повертатися до цієї сторінки та пригадувати опрацьований матеріал.

Лист собі

У такому листі учні пояснюють свій процес навчання та кроки, які вони зробили для даного проєкту. Вони розповідають собі, як вони можуть застосувати ці знання в реальному світі. Також можна запропонувати, щоб в даному листі, школярі залишили собі поради для наступного проєкту. Наприклад, вони можуть запропонувати рекомендації щодо того, що вони могли б зробити по-іншому, обговорити моделі навчання, пояснити сильні сторони та поговорити про те, як вони могли б по-іншому підійти до виконання наступного проєкту.

Підказки до роздумів

Для молодших школярів – початки речень можуть бути гарним підходом до рефлексії. Наприклад, учні в щоденнику спостережень можуть записувати свої висловлювання, щодо обраної теми, продовжуючи речення такі речення:

Мені сподобалось...

У мене виникли проблеми з...

Наступного разу я міг би...

Раніше я думав, тепер думаю.....

Оцінка вчителя також займає значне місце в освіті молодших школярів та відповідає багатьом потребам. Вона забезпечує діагностичний зворотній зв'язок; допомагає педагогам встановлювати стандарти та критерії оцінювання навчальної діяльності; дозволяє оцінювати прогрес учня; дає їм відгук про те, наскільки добре вони розуміють інформацію та що їм потрібно покращити; допомагає розробляти інструкції для більш ефективного навчання.

Ми добре знаємо цінність мови вчителя для молодших школярів. Мова пронизує все, що ми робимо в класі, від надання допомоги до оцінювання. Мова вчителя є важливою частиною успіху учнів початкової школи. Це допоможе вчителю організувати в класі спільноту допитливих, натхненних учнів, готових взятися за навчання. Або навпаки – спільноту із заляканими, невпевненими, тривожними учнями, які бояться ризикувати та бути сприйнятими як невдахи.

Наведемо приклади, якими вчителі можуть використовувати мову, щоб надихнути учнів у класі.

Будьте відкритими та чесними з учнями: скажіть їм, що частина навчального завдання може бути складною для них, але ви впевнені, що з часом і підтримкою вони досягнуть значного успіху в цій справі. Поясніть дітям, що вони матимуть можливість завжди звернутися до вас, до своїх

однолітків і до різних ресурсів, які підтримають їх. Якщо ви будете чесними зі своїми учнями, ви створите довірливу спільноту в класі.

Будьте надійною підтримкою: дайте своїм учням зрозуміти, що ви не будете виконувати завдання замість них, скоріше, ви їх підтримаєте та направите на правильний шлях. «Допомога» означає, що ви тут, аби підтримати їх. Натомість, ви підтримуєте їх у тому, щоб вони критично мислили та шукали шляхи вирішення проблеми. Скажіть їм, що коли вони зіткнуться з перешкодами та невдачами, не варто засмучуватися і опускати руки, адже проблеми – це природна частина процесу навчання, яка допоможе їм постійно розвиватися та вдосконалюватися.

Будьте гнучкими: скажіть учням, що саморефлексія є важливою частиною для розвитку та встановлення особистості, тому ви дасте їм час подумати про свою виконану роботу, аби вони могли продовжити свій академічний розвиток. Важливо, щоб учні знали про власний освітній процес – що для них є дієвим та корисним, а яка зона потребує більш наполегливої праці. Дайте школярам можливість зрозуміти, що їм потрібно для досягнення власного успіху, і що не обов'язково потрібно покладатися на вчителя для оцінки своєї діяльності.

Будьте товаришем для своїх учнів: дайте учням зрозуміти, що ви хочете створити з ними лише позитивні стосунки та бути опорою для них. Адже ми добре знаємо, що якщо учні не довіряють своїм вчителям, у них не буде жодного стимулу долати перешкоди, які будуть траплятися на їхньому шляху.

Викладання за підручниками та цитування навчального матеріалу стало нецікавим для нового покоління, які прагнуть більшого. Зараз учні перебувають у режимі «Зроби сам», де для навчання їм потрібні інструкції з реального світу. Завдяки досліджуваному методу навчання учні можуть бути частиною процесу навчання.

Здійснивши ряд експериментальних досліджень в початковій школі, нами було узагальнено та виділено такі **переваги проєктного навчання**.

Розвиток дрібної моторики Основною перевагою проєктного навчання є те, що воно розвиває дрібну моторику рук молодших школярів. Дрібна моторика – це координація рук і очей. Це співпраця та командна робота м'язів пальців, рук і очей, які працюють разом, щоб виконати якесь завдання. Ця діяльність, пов'язана з проєктом, зазвичай включає виготовлення моделей, конструкцій, плакатів тощо. А тому використання рук, пальців і очей, а також координація кожного з них для створення моделі розвиває дрібну моторику.

Розвиває загальні навички учнів, необхідні для майбутнього. Дана перевага проєктного навчання полягає в тому, що воно навчає здобувачів освіти певним навичкам, які роблять їх готовими до майбутнього. Завдяки проєктному навчанню школярі вчаться керувати проблемами та вирішувати їх, мислити нестандартно, креативно та вчаться працювати злагоджено в команді.

Покращує критичне мислення молодших школярів. Навчання через проєкти допомагає учням мислити критично та аналітично. Критичне та аналітичне мислення є основними вимогами сьогодення. Критичне мислення – це здатність чітко мислити, щоб дійти можливого раціонального висновку. Це дозволяє вам приймати логічні рішення на основі фактів. Це знижує ймовірність помилок при виконанні певних завдань.

Сприяє кращому розумінню певних досліджуваних понять

Представлення проєктів під час навчання дозволяє учням навчатися концептуально. Концептуальне навчання зміцнює ідеї та поняття та співвідносить ці ідеї з поточним навчанням. Це дає глибше розуміння та значення певної навчальної теми. Концептуальне навчання дає ідеї, які допомагають у вирішенні складних проблем.

Побудова команди

Проектне навчання, це зазвичай командна робота, а тому дане навчання дає змогу співпрацювати в команді. Вивчення основ командної роботи веде до кількох інших пов'язаних якостей. Завдяки командній роботі учні вчаться лідерським навичкам. Командна робота – це спільні зусилля групи учнів для досягнення спільної мети. Молодші школярі стають більш ефективними, працюючи в групі.

Ефективне управління часом. Окрім численних переваг названих вище, проектно-орієнтоване навчання дає змогу молодшим школярам ефективно керувати часом у групі. Наприклад, коли команді дається завдання завершити та представити проєкт перед класом, різні частини проєкту та завдання можна розподілити між членам команди. Такий розподіл роботи дозволяє уникнути повторів, а отже, сприяє ефективному управлінню часом.

Управління проєктами. Уроки завдяки такому навчальному підходу дають можливість школярам пізнавати мистецтво управління проєктами. Це навчає учнів керувати проєктною роботою з самого раннього віку, дозволяючи їм вдосконалювати свої навички до того, як вони вийдуть у дорослий світ.

Вдосконалює навички вирішення проблем. Ряд досліджень показує, що учні, які були залучені до проектного навчання, отримали кращі результати діяльності у вирішенні освітніх проблем.

Поводження з інструментами та механізмами

Ще одна перевага проектної роботи в школі полягає в тому, що учні з раннього дитинства оволодівають новими інструментами. Вплив, який учні отримують у цьому віці, має важливе значення для їхнього майбутнього. Учні під керівництвом і наглядом вчителя працюють з різними предметами та електрообладнанням.

Порушує монотонність

Проектне навчання розриває шкільну монотонність. Адже традиційне навчання для молодших школярів може здатися довгим і нудним. А тому

активне залучення до освітньої дає учням можливість пересуватися в класі, а не сидіти постійно за партами та слухати лекції.

Активна участь здобувачів освіти та вчителя

Перевагою проєктної роботи для студентів є те, що вона передбачає активну участь душі та тіла. У школах зазвичай сором'язливі учні не люблять питати або відповідати на запитання. Проєктне навчання усуває цей недолік традиційного навчання. Учні беруть участь у заходах, надаючи всім студентам рівні можливості для самовираження.

Навчання за допомогою проєктів викликає зацікавленість.

Використання даного проєкту в початковій школі, показало нам, що учні із великою зацікавленістю підходять до виконання поставлених завдань. Вони вмотивовані, зацікавлені та націлені на конкретний результат.

Зміцнює впевненість у собі. Коли учні будують і створюють свої моделі та проєкти, це дає їм відчуття успіху. А це відчуття допомагає підвищити самооцінку молодшого школяра. Відчуття, що вони можуть робити щось самостійно і робити те, що призводить до певного продукту або навіть «винаходу».

Легке оцінювання

Новий світ, сучасний, представив нові методи оцінювання, які передбачають вимірювання не тільки потужності пам'яті та кількості завченого матеріалу. Цей тип навчання дає вчителям широкі можливості вимірювати розуміння дитини на різних рівнях. Учні тепер можуть виражати свої здібності, виконуючи різносторонню роботу.

Краще пізнання учнів

Ще одна перевага проєктного навчання для вчителів та учнів полягає в тому, що воно дає змогу педагогам та однокласникам краще дізнатися один одного. Вчителі можуть легко вивчати кожну дитину, від їх поведінки, характеру до їх навичок.

Розвиток комунікації

Завдяки цій новітній концепції навчання вчителі та учні можуть покращити своє спілкування та легко знаходити спільну мову один з одним. Традиційний метод, коли учні можуть ставити запитання наприкінці уроку, уже давно в минулому. Оскільки проєктне навчання є постійним, активним процесом, школярі та педаги спілкуються один з одним з будь якого питання.

Креативність і наполегливість

Ще одна перевага проєктного навчання полягає в тому, що учні можуть бути більш творчими. Учні розробляють свої проєктні роботи та розвивають свої творчі навички. А також вчать доводити справи до кінця. Іноді проєкти можуть бути невдалими, не завжди успішними, однак цей тип навчання заохочує учнів наполегливо працювати, поки проєкт не запрацює успішно, так як вони того забажають.

Запровадження проєктного навчання в початковій школі це завжди складна та клопітка робота, яка вимагає ретельної підготовки як від вчителя, так і від учнів. Але не зважаючи на це, воно має низку переваг, які ми окреслили в нашій роботі. А тому, дуже важливо, щоб усі члени освітнього процесу розуміли один одного, допомагали, підтримували для досягнення гарного результату.

Висновки до другого розділу

З метою визначення стану проєктного навчання у практиці Нової української школи, було проведено констатувальний експеримент. Було здійснено анкетування та спостереження за роботою учнів, що дозволило встановити ставлення молодших школярів до проєктного навчання.

Результати проведених опитувань та спостережень дозволяють зробити висновок, що молодші школярі з великим задоволенням співпрацюють разом та охоче працюють над проєктами, але не завжди можуть дійти спільної згоди. У класі панує дружня атмосфера, але варто підвищувати мотивацію учнів до навчання, адже не всі учні класу із задоволенням йдуть до школи та долучаються до освітнього процесу.

На основі аналізу шкільної документації зроблено висновки щодо рівня навчальних досягнень учнів з математики, української мови, курсу «Я досліджую світ», виявлено, що значна кількість учнів мають початковий та середній рівень навчальних досягнень.

Охарактеризовано процес і результати реалізації формульованого етапу експериментального дослідження, що полягає у впровадженні проєктного навчання в освітній процес Нової української школи. На уроках літературного читання, математики, ЯДС, мистецтва нами було впроваджено такі проєкти як: «Шляхами козацької слави», «Мистецтво в школі онлайн», «Книжковий базар», «Комікс історії класу».

У процесі цілеспрямованої організації проєктної діяльності на основі розроблених педагогічних умов в учнів зросли показники, що відображають широту пізнавальних інтересів. Високий рівень досліджуваної характеристики до формульованого етапу спостерігався у 36 % учнів, після – у 39 %. Значно зменшилася кількість учнів, які виявили низький рівень: до експерименту – 7 %, після – 5,3 %;

Здійснено порівняльний аналіз результатів навчальних досягнень молодших школярів, що свідчать про підвищення їх рівня. В учнів підвищується мотивація до навчання, учні із задоволенням йдуть до школи, зменшується тривожність. У ході проєктного навчання учні розвивають соціальні навички, адже вони взаємодіють між собою, вчителями та іншими.

Описано труднощі, які виникали у ході реалізації проєктного навчання в початковій школі.

На основі аналізу процесу підготовки до використання проєктного навчання в умовах НУШ, спостереження за роботою учнів, врахування недоліків та проблем, результатів роботи виділено та сформовано розгорнуті методичні рекомендації, поетапно для реалізації проєктного навчання в Новій українській школі. А також виділено переваги проєктного навчання, які було помічено в ході реалізації проєктів.

Таким чином, можна зробити висновок, що одержані результати підтверджують ефективність використання проєктного навчання в Новій українській школі.

ВИСНОВКИ

Результати проведеного педагогічного дослідження засвідчили ефективність розв'язання поставлених на початку дослідження завдань і дали підставу для формулювання таких висновків:

1. На снові аналізу психолого-педагогічної літератури з досліджуваної проблеми обґрунтовано необхідність внесення змін в освітній процес з метою подолання існуючих недоліків. Вирішення складних життєвих завдань вимагає необхідності оволодіння учнями як основними освітніми навичками (читання, письмо та математика), так і навичками XXI ст. (командна робота, вирішення проблем, збір досліджень, управління часом, синтез інформації, використання сучасних інструментів). Завдяки такому поєднанню навичок учні стають керівниками та менеджерами свого навчального процесу під керівництвом та наставництвом сучасного вчителя. Тому, враховуючи, дані виклики сучасності вчителю варто звернути увагу на використання в освітньому процесі «методу проєктів».

Розкрито зміст поняття «методу проєктів» та теоретично обґрунтовано його значення для навчання молодших школярів та виховання в цілому. Цінність цього методу полягає в тому, що він є інструментом, що підпорядковує всі педагогічні теорії базовому чиннику виховання дії; є життєво важливою педагогічною технологією, яка відповідає конкретним потребам дня; є зверненням до реальних фактів нашого часу; як засіб формування вміння учнів планувати роботу, цінувати час, працювати та розраховувати потужності.

Проектна діяльність у Новій українській школі має свою специфіку. Усі етапи проєктної діяльності молодших школярів повинні ретельно контролюватися вчителем, оскільки як теоретичних, так і практичних знань та умінь у молодших школярів ще недостатньо. Саме тому в роботі велику увагу приділено особливостям методичної організації проєктної роботи

молодших школярів. А саме, детально описується обсяг роботи, яку мають виконати вчитель та учні на окремому етапі та підібрано типи проєктів, які будуть цікаві для молодших школярів.

2. Обґрунтовано, розроблено та експериментально перевірено педагогічні умови організації проєктного навчання в умовах НУШ, а саме: формування позитивної мотивації молодших школярів до змісту й процесу проєктної діяльності; розвиток та опанування дослідницьких умінь і навичок молодшими школярами у процесі командно-проєктної діяльності; моніторинговий контроль сформованості дослідницьких умінь та навичок учнів початкової школи.

Здійснено експериментальне дослідження сучасного стану проєктного навчання в практиці Нової української школи. Результати цього дослідження показують, що не всі учні мають високу мотивацію до навчальної діяльності, вміють прислухатися до думки інших і знаходити спільне рішення. Це зумовило більш активне використання проєктного навчання в сучасній освітньому процесі початкової освіти.

3. Підготовлено й впроваджено в освітню практику початкової школи інформаційно-методичні ресурси щодо проєктного навчання в умовах НУШ. Проведено етап формування експериментального дослідження, що включає системне впровадження в освітній процес завдань, що передбачають проєктну роботу та взаємодію між учнями початкової школи. Під час уроків літературного читання, математики, ЯДС, мистецтва було впроваджено такі проєкти як: «Шляхами козацької слави», «Мистецтво в школі онлайн», «Книжковий базар», «Комікс історії класу» тощо. Теоретично та методично обґрунтовані положення педагогічного дослідження покладено в основу методичних доробок щодо досліджуваної проблеми.

Аналіз його результатів підтвердив ефективність використання проєктного навчання в початковій школі. Встановлено, що його використання сприяє кращому розумінню певних досліджуваних понять,

розвиває комунікацію, покращує критичне мислення молодших школярів експериментальної групи порівняно з дітьми контрольної групи.

Порівняно з початковою діагностикою сталися позитивні зміни в рівнях дієвості і стійкості пізнавальних інтересів: високий рівень цих характеристик виявлено в 39 % учнів, на констатувальному етапі – у 36 %. Водночас зменшилася кількість учнів, які продемонстрували низький рівень: до початку експерименту – 7 %, після його завершення – 5,3 %.

4. Сформовано методичні поради для вчителів закладів загальної середньої освіти щодо вдалої організації проєктного навчання у початковій школі. На основі аналізу психолого-педагогічної літератури, результатів експериментального дослідження та досвіду роботи виділено та сформовано розгорнуті методичні рекомендації, для реалізації проєктного навчання в Новій українській школі. А також окреслено переваги проєктного навчання.

Порівняння отриманих під час дослідження даних дає змогу дійти висновку про ефективність реалізації педагогічних умов щодо організації проєктного навчання в умовах Нової української школи. Результати, отримані наприкінці педагогічного дослідження дають підстави вважати, що визначені вище завдання реалізовано, мети досягнуто.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів обраної проблеми дослідження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Артисюк І. Застосування методу проектів у початковій школі. *Початкова освіта*. 2011. № 27. С. 3–4.
2. Бабенко, Т. Навчальне проектування. *Шкільний світ*. 2013. №12. С.8-11.
3. Бабій К.Н. Нетрадиційний урок за проектною технологією. *Управління школою*. 2007. № 1. С.22.
4. Байнякшина, О. Є. Метод проектів як засіб ефективного та якісного навчання молодших школярів. *Початкове навчання та виховання*. 2013. №30. С. 23-30.
5. Бакала, І. М. Проектне навчання як засіб розвитку пізнавальних потреб учнів. *Обдарована дитина*. 2010. №3. С. 61-65.
6. Баранова, А. Проектна технологія як засіб формування інтересу до навчання молодших школярів. *Освіта і управління*. 2011. №2-3. С. 102-105.
7. Башинська Т. Проектувальна діяльність – основа взаємодії вчителя та учнів. *Початкова освіта*. 2003. №1. С.59–62.
8. Беліменко Л. Актуальність та значущість проектної діяльності. *Початкова школа*. 2011. №6. С.38–39.
9. Бібік Н. М. Нова українська школа: poradnik dla vchytelja. Київ: Літера ЛТД, 2018. 160 с.
10. Білик В. Проектна діяльність – основа розвитку творчих здібностей молодших школярів. *Початкова школа*. 2013. №5. – С. 6-8.
11. Біржева М.А. Проекування у роботі з обдарованими дітьми молодшого шкільного віку. *Початкова школа*. 2007. №3. С. 42-47.
12. Богосвятська, А. Проектно-діяльнісна технологія навчання. *Всесвіт. лі-ра та культура*. 2013. №3. С. 20-27.
13. Бодько Л. Метод проектів як засіб реалізації особистісно-орієнтованого навчання. *Початкова школа*. 2013. №10. С. 1–4.

- 14.Бондар Г. М. Використання активних форм навчання під час викладання математики. *Математика в школах України*. 2007. №10. С. 2-6.
- 15.Борщ Ж. Метод проектів у навчально-виховній діяльності школярів: збірник наукових праць Полтавського державного педагогічного університету ім. В.Г. Короленка. Полтава: педагогічні науки. 2006. с.127
- 16.Бугайова Н. Дослідницька робота учнів на уроках та в позаурочний час: методичний посібник. Олександрія, 2013.
- 17.Вашуленко М.С. Методика навчання української мови в початковій школі: навчально-методичний посібник для студентів вищих навчальних закладів.К.: Літера ЛТД, 2011. 364 с.
- 18.Ващенко О. Метод проектів і кооперативне навчання як засіб оптимізації вищої освіти. Початкове навчання. 2013. №1. С.35–37.
- 19.Велика Т.А. Проектна діяльність у початковій школі URL: <https://sites.google.com/site/velikatanya/godini-spilkuvanna>. (дата звернення:23.06.2022)
- 20.Вірста, С. Є. Інноваційне навчання: метод проектів. Нові технології навчання: науково-методичний збірник.К., 2007. Вип. 50.С.52-58.
- 21.Вовченко, О. М. Впровадження методу проектів у навчально-виховний процес. *Обдарована дитина*. 2011. №10. С. 17-24.
- 22.Волковська Т. Проектування як метод особистісно-орієнтованого навчання. Початкова освіта: методичний порадник. 2006. №40(376). С. 9-10.
- 23.Волковська, Т. Проектування як метод особистісно орієнтованого навчання. *Початкова освіта*. 2006. №40(жовтень). С. 9-10.
- 24.Волошина Н.І. Уроки позакласного читання у початкових класах: посібник для вчителя. К.: Рад.школа, 1988. 164 с.
- 25.Генкал С.Є. Дидактичні можливості індивідуальних освітніх проектів учнів профільних класів. *Наукові записки*. Вінниця, 2005. №14. С. 15-17.
- 26.Гончаренко С.Ц. Український педагогічний словник. К.: Либідь, 1997. 376 с.

- 27.Гуня Л.П. Впровадження проектних технологій у навчання молодших школярів: методичний посібник. Умань, 2011.234 с.
- 28.Деменнікова Т. Формування психолого-педагогічної готовності студентів до проектної діяльності майбутнього вчителя початкових класів. *Початкова школа*. 2012. №11. С.12-14.
- 29.Державний стандарт початкової загальної освіти. Київ, 2018. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/pro-zatverdzhennya-derzhavnogo-standartupochatkovoyi-osviti> (дата звернення: 16.10.2021).
- 30.Єжак Є. Основи проектної діяльності учнів. *Школа*. 2007. № 11. С. 33.
- 31.Єрмаков І. Проектний підхід у школі життєвої компетентності. Підручник для директора. 2005. № 9–10. С. 32–49.
- 32.Зозюк І. Творчі проекти: обґрунтування необхідності. *Українська мова та література*. 2005. № 45. С.6–7.
- 33.Ізбаш С.С. Реалізація творчих проектів у навчальному процесі сучасної школи: посібник. Мелітополь: Науковий вісник МДПУ. 2010. 125 с.
- 34.Карбованець О. Метод проектів – сучасна педагогічна технологія навчання освітніх закладів різних рівнів: навчальний посібник. Ужгород, 2013. С. 98.
- 35.Кисла О. Ф. Підготовка майбутніх учителів початкових класів до попередження булінгу в учнівському колективі. *NEW INCEPTION*. Чернігів, 2020. №2. С 34-40.
- 36.Кисла О. Ф., Ландар Т. О. Реалізація ідей Нової української школи шляхом взаємодії школи та родини. *Молодий вчений*. Херсон, 2019. Вип. 8 (72), серпень. С. 241-244.
- 37.Князьська В. Метод проектів як засіб креативно-пізнавальної діяльності молодших школярів. *Початкова школа*. 2007. №5. С.43–44.
- 38.Коберник О.М. Проективна педагогіка і національна школа. *Шлях освіти*.2006. № 7. С. 7-9
- 39.Коляда О. Проектний день у початковій школі. *Початкова школа*. 2006. №5 – С.26.

40. Комар Т.В. *Методологія проектної діяльності: методологічний аспект: збірник наукових праць*. Хмельницьк: «Україна». 2013. №2. С.102–107.
41. Коновальчук М. В. Розвиток «м'яких навичок» майбутніх учителів початкових класів у процесі вивчення дисциплін вільного вибору. *Eurasianscientificcongres: Abstractsof VI InternationalScientificandPracticalConference*, м. Барселона (Іспанія), 14-16 червня 2020. С. 294–299.
42. Концепція Нової української школи. Київ, 2016. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf> (Дата звернення: 04.09.2022)
43. Лернер П. Проектування як основний вид пізнавальної діяльності школярів. *Завуч*. 2003. № 7 (157). С. 6.
44. Лимар Ю. М., Непоп Ю. М. Організація групової та парної роботи учнів початкової школи. Сучасні інновації у сфері педагогіки та психології: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 30 листопада-1 грудня 2018 р.). Київ: Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського, 2018. С. 26-28.
45. Логвін В. Метод проектів в контексті сучасної освіти. *Завуч*. 2002. № 26. С. 8–11.
46. МОН оновило свідоцтва досягнень для 1–2 і 3–4 класів. 2021. URL: <https://nus.org.ua/news/mon-onovylo-svidotstva-dosyagnen-dlya-> (дата звернення: 12.05.2022)
47. Освітні технології: Навч.-метод. посібник /О.М. Пєхота, А.З. Кіктенко, О.М. Любарська та ін.; За ред. О.М. Пєхоти. – К. :Вид-во А.С.К., 2003. – 255с.
48. Полат Е.С. Новые педагогические и информационные технологии в системе образования. М.: Издательский центр «Академия», 2009. 272 с.
49. Попівніч Т.В. Проектна діяльність як важливий аспект виховної роботи у початкових класах. *Світ виховання*. 2013. №4. С.52

50. Сисоєва С.О. Основи педагогічної творчості: підручник. К.: Міленіум, 2006. 344 с.
51. Смолянок, Ю. М. Формування професійної культури майбутнього вихователя дошкільного навчального закладу: навч. посіб. для студентів освіт. ступеня "магістр" спец. 012 "Дошк. освіта". Чернігів: Десна Поліграф, 2016. 152 с.
52. Стрілець С. І. Інноваційні технології і методи навчання у вищій освіті: проблеми та перспективи. Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Чернігів. 2011. № 90. С. 204-209.
53. Сулова Т.І. Особливості використання інтерактивних методів навчання молодших школярів. *Початкова освіта*. 2016. № 20. С. 4-29.
54. Типові освітні програми для закладів загальної середньої освіти. 1-2 класи. К.: Т.Д. «Освіта-Центр+», 2018. 240 с.
55. Френе, С. Избранные педагогические сочинения. М.: Прогресс, 1990. 303с
56. Чепіль М.М. Педагогічні технології: навчальний посібник. К.: Академ. видав., 2012. 224 с.
57. Яценко Г.В. Проектна технологія на уроках української мови та літератури: методичний посібник. Харків, 2010. 76 с.
58. Ящук С. Розвиток творчого потенціалу учнів у процесі проектно-технологічної діяльності. Рідна школа. 2004. № 4. С. 17-24
59. Johnson, D. W. & Johnson, R. T. (2017). Cooperative learning. University of Minnesota. URL: http://ecoasturias.com/images/PDF/ponencia_zaragoza_David_Johnson.pdf (дата звернення: 13.08.2022 р.)
60. Kilpatrick W.H. The Project Method . *Teachers College Record*. 1918. v 19. P. 319–334.

ДОДАТКИ

Додаток А

Анкета для визначення шкільної мотивації учнів початкових класів

Інструкція: в кожному з питань вибери одну відповідь і обведи кружком.

1 Тобі подобається у школі чи не дуже?

- а) не дуже б) подобається в) не подобається

2 Вранці, коли ти прокидаєшся, ти завжди з радістю ідеш до школи?

- а) частіше хочеться залишитися вдома б) буває по-різному в) іду з радістю

3 Якщо б учитель сказав, що завтра у школу не обов'язково приходити усім учням, бажаючим можна залишитися вдома, ти пішов би у школу чи залишився б вдома?

- а) не знаю б) залишився б вдома в) пішов би до школи

4 Ти хотів би, щоб тобі не задавали домашніх завдань?

- а) хотів б) не хотів би в) не знаю

5 Ти хотів би, щоб у школі залишилися одні перерви?

- а) не знаю б) не хотів би в) хотів би

6 Ти часто розповідаєш про школу батькам?

- а) часто б) рідко в) не розповідаю

7 У тебе в класі багато друзів?

- а) мало б) багато в) немає друзів

8 Тобі подобаються твої однокласники?

- а) подобаються б) не дуже в) не подобаються

Додаток Б

Анкета «Готовність учнів до проєктної діяльності»

Інструкція: в кожному з питань вибери одну відповідь і обведи кружком.

1. Чи подобається тобі працювати в колективі?

А) так Б) ні

2. Чи подобається тобі виконувати навчальні проєкти ?

А) так Б) ні

3. Чи важко тобі спілкуватися у колективі при виконанні спільних завдань?

А) так Б) ні

4. Чи всі учні класу беруть активну участь при виконанні проєкту?

А) так Б) ні

5. Чи завжди учні класу допомагають один одному та підтримують?

А) так Б) ні

6. Чи завжди, працюючи разом, ви доводите справу до кінця?

А) так Б) ні